

УДК 027 : 2-523.6 (477)-25

**БІБЛІОТЕКА ВИДУБИЦЬКОГО МОНАСТИРЯ
У ФОНДАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО****Олена Заєць**

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського
Україна, 03039, м. Київ, Голосіївський пр., 3
e-mail: lena_zaets@ipnet.ua

Видубицький монастир є одним з найстаріших монастирів Києва та Київської Русі і за належного збереження історичних пам'яток може претендувати на занесення до об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО разом з Софією Київською, Києво-Печерською лаврою та церквою Спаса на Берестові. Із монастирських бібліотек Києва найбільший інтерес викликає саме доля видубицької книжкової колекції через наявність у ній рідкісних стародруків та архіву обителі.

Дослідженням бібліотеки монастиря займалися С.Т. Голубєв у 1874 р. [4, с. 529-531], І.П. Каратаєв у 1878 р., В.М. Ундольський у 1871 р., В.С. Іконников у 1891 р. [6, с. 578-686], М.І. Петров у 1896 р., В.Н. Перетц у 1915 р. [9, с. 182-221]. Саме завдяки їх описам і тому, що незважаючи на буремні події 20-х років ХХ ст. інші київські монастирські бібліотеки непогано збереглися, можна припустити, що видубицька бібліотека також вціліла, хоча у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ є від неї лише кілька десятків книг. Оскільки наразі немає цільної колекції та єдиного каталогу бібліотеки монастиря, сучасні дослідники історії обителі відмічають це і шкодують за її втратою [12, с. 235]. Отже автором була поставлена мета знайти бібліотеку Видубицького монастиря.

В Інституті рукопису НБУВ зберігаються фрагменти богослужбового тексту ХІІІ ст. (ф. 235, № 20), які були вилучені 12 квітня 1979 р. з оправи початку ХVІІ ст. Октоїха кінця ХV – початку ХVІ ст. і сам Октоїх із зібрання рукописів бібліотеки Видубицького монастиря (ф. 309, № 566п) [3, с. 73].

Річ у тому, що після Берестейської унії Видубицький монастир перебував під владою уніатів з 1596 до 1635 р., які залишили кілька рукописних богослужбових книг, у тому числі уніатського ігумена цього монастиря Антонія Грековича, що видно з його власноручних написів. Це Трифологійон за березень, серпень, вересень, жовтень, листопад, березень-червень, Октоїх, Восьмигласник [11, с. 618-631]. У відділі

історичних колекцій перебуває «Маргарит» Іоанна Златоуста острозького видання 1595 р. з написом «Ex cathalogo librorum Bazyli Grekowich Bhaunat liber est» (шифр КПЛ 1757).

Повернувся монастир до православ'я за Петра Могили. Він же знайшов гроші на відбудову, подарував книги, зокрема київське Учительне Євангеліє 1637 р. із власною передмовою. Цей дарунок свідчить, що книгозбірня обителі поповнювалася найвищими ієрархами церкви нарівні з найбільш відомими бібліотеками, такими, як Києво-Печерської лаври та Києво-Могилянської академії.

У 1765 р. завдяки розпорядженню про надання відомостей щодо кількості російських, латинських, грецьких книг у монастирських бібліотеках, провели загальний перепис. На той час у Видубицькій бібліотеці було 83 назви друкованих кирилических видань. Це богослужбові книги, Біблії, житія святих, тлумачення Священного Писання, катехізиси, збірники проповідей, лексикони, твори богословів Київської духовної академії того часу (Іоанікія Галатовського, Лазара Барановича, Феофана Прокоповича, Антонія Радивиловського й ін.). 30 рукописних книг мали таку саму тематику. Латинських книг у бібліотеці було 29. Це Біблії, коментарі до Євангелій, гомілії, філософські й теологічні трактати, словники й «Органон» Аристотеля. Книгозбірня мала 23 польські книги, головним чином проповіді, житія святих, тексти диспутів та ін. [12, с. 539].

Коли у 1776 р. після смерті ігумена Іакова (Воронковського) новий настоятель Мельхиседек (Значко-Яворський) приймав господарство монастиря, то під час опису майна виявилося, що у бібліотеці вже 201 книга. У цьому переписі назви книг вказані точніше, є також місце та час видання. Найціннішими були рукописне Євангеліє 1561 р., Острозька Біблія 1581 р., ранні печерські видання: Євангеліє 1637 р., Бесіди Іоанна Златоуста 1624 р., Закопанийник 1626 р., Параланфія 1634 р., Історія Варлаама й Іоасафа Іоанна Дамаскіна кутейнського друку 1637 р., Казання св. Кирила

Ієрусалимського віленського видання 1596 р., Бєсїди Макарія Єгипетського віленського друку 1627 р. У цілому кириличних видань і рукописів було 144 екземпляри, 25 латинських книг, 7 рукописів латинських, 25 польських видань. Найстарішою кириличною друкованою книгою був Збірник проповідей кількох грецьких авторів єзуїта Якова Вєгровича 1573 р. Цінним було також познанське видання «Про християнську досконалість» 1612 р., «Книга візерунка земного» краківського видання бернардинів 1612 р. і богословські трактати Яна Кассіана Ереміти краківського видання 1603-1604 рр. [12, с. 540].

В описі 1776 р. вказані 12 Євангелій при церквах, 37 богослужбових книг. Також сказано було, що у бібліотеці 2 екземпляри Острозької Біблії. Крім раритетів, вказаних вище, Номоканон 1629 р., Хрест Христа Спасителя 1632 р., «Життя і чудеса преподобного Сергія Радонєзького» московського видання 1641 р., латинська Біблія гданьського видання 1632 р. у двох екземплярах. З латинських книг найбільш цінним було видання 1441 р. Фоми Кемпійського «Про наслідування Христу» [12, с. 541].

З моменту царського указу 1786 р. про конфіскацію земельних маєтків монастирів і призначення їм грошового утримання від держави, Видубицький залишився монастирем третього класу і мав служити лікарнею для інших київських монастирів. Відтоді ж митрополит Київський і Галицький став одночасно священноархімандритом Києво-Печерської лаври, та більше обізнаним у справах господарства й адміністративної роботи Лаври [13, арк. 17]. Це впливало на прийняття рішень щодо призначення намісників монастирів.

У 1797 р. ігумена Видубицького монастиря Афанасія (Корчанова) возвели у сан архімандрита у Києво-Печерській лаврі. Його наступником у 1805 р. Святіший Синод з двох поданих митрополитом Серапіоном (Александровським) кандидатур: намісника Лаври Іоїля (Воскобойнікова) та начальника Больницького монастиря Києво-Печерської лаври Іяфета, вибрав першого. Після нього архімандритом Видубицького монастиря був начальник Дальніх печер Лаври архімандрит Арсеній (Сатановський). Коли у 1845 р. переводом з Литовської єпархії призначили архімандритом Парфенія, до його приїзду господарством управляв лаврський чернець Моїсей. З 1855 р. архімандритом Видубицької обителі став Веніамін, який пройшов шлях від послушника до ієромонаха, протягом 32 років був начальником друкарні Києво-Печерської лаври. У

1868 р. митрополит Арсеній (Москвін) возвів у сан Видубицького архімандрита ієромонаха Києво-Печерської лаври Арсенія (Радкевича), з яким пов'язаний розквіт обителі. У 1882 р. ще за життя отця Арсенія був призначений архімандритом Євлогій (Вассіановський) з Києво-Печерської лаври. Нарешті у 1909 р. був призначений останній архімандрит на Видубичах – еклезіарх Києво-Печерської лаври Назарій (Блінов). Він обіймав цю посаду до свого арешту в 1923 р. [12, с. 156-174].

Таким чином, зв'язок Видубицького монастиря з Києво-Печерською лаврою був не юридичним, а скоріше церковно-адміністративним через особу митрополита. Тому не дивно, що бібліотека Видубицької обителі під час буремних 20-х років ХХ ст. також опинилася у Лаврі.

У 1840 р. Олександр Анненков вирішив купити в обителі одну Острозьку Біблію. У своєму клопотанні він зазначав: «Любя отечественные древности и историю, имею я собрание древних русских монет, также в библиотеке моей есть некоторые древние первопечатные русские книги, отцом моим и мною разновремененно приобретенные... Осмелюсь прибегнуть к убедительнейшей просьбе о дозволении предоставить для меня один экземпляр Острожской Библии», обіцяючи при цьому передати до монастиря Біблію нового друку та 200 руб. або найняти майстрів, які могли б написати для монастиря ікони. Настоятель повідомив про це митрополита Філарета (Амфітеатрова), однак той резолюцією від 14 грудня 1840 р. заборонив за будь-які гроші продавати книги з монастиря, а одну Біблію наказав віддати у Київську духовну академію [12, с. 541]. Наразі вона зберігається у відділі стародруків і рідкісних книг НБУВ за шифром Кир. 651 [1, с. 56]. Друга Острозька Біблія з Видубицького монастиря також перебувала у НБУВ до 1972 р., доки її не передали до Музею книги і друкарства Києво-Печерського історико-культурного заповідника [5, с. 341].

У 1875 р. спеціальна комісія Київської духовної академії обстежила всі старовинні київські монастирі з метою виявлення цінних історичних документів для їх передачі до Київської духовної академії. На Видубичах працював приват-доцент С.Т. Голубев. Він також пропонував порушити клопотання перед Святішим Синодом про передачу Київській духовній академії стародруків та архіву Видубицького монастиря. Це не було зроблено, хоча опис ризниці собору та бібліотеки 1883 р. показав, що у бібліотеці було лише 104 назви і серед них не було будь-яких книг ХVІІ ст. [7, арк. 26-32]. Ма-

буть, їх збиралися передавати до Академії. Однак в описі майна 1890 р. вони були. Це зокрема: Острозька Біблія, київський Службник 1619 р., київський Службник 1629 р., київський Требник 1646 р., київське Євангелія 1637 р., Благовісник московського видання 1649 р., київський Службник 1653 р., львівське видання «Ключ разумения» 1665 р., київський «Меч духовний» Лазара Барановича 1666 р., київський «Мир с богом човеку» 1669 р., Рифмотворний Псалтир Симеона Полоцького московського видання 1680 р. й інші. Всі 37 назв, які описані В.М. Перетцом у 1916 р. наразі зберігаються у відділі стародруків і рідкісних видань НБУВ.

Рукописи бібліотеки детально описано М.І. Петровим у 1896 р. Він вказує 6 назв в 11 одиницях. Це зокрема: № 563 Бесіда Іоанна Златоустого на діяння та послання св. апостолів, 1690 р.; № 564 Місячні мінеї у 6 книгах; № 565 Октоїх нотний з позначкою 1758 р.; № 566 Октоїх нотний з позначкою 1800 р.; № 567 Октоїх такий самий без дати; № 568 Місяцеслов з правилом до святого причастя чернігівського друку 1720 р. [10, с. 253]. Наразі всі вони перебувають в Інституті рукопису НБУВ (ф. 309).

У 1890 р. киянин Павло Степанович Соломко подарував обителі свою колекцію книг іноземними мовами та підбірку раритетних рукописів, а також гравюр (700 назв) [12, с. 537]. Ця колекція сформувалася у нього на основі зібрання московського професора Олександра Миколайовича Попова, вдова якого Марія Петрівна (у дівоцтві Мосолова) вдруге вийшла заміж за П.С. Соломку. Її поховали 19 лютого 1890 р. в окремому склепі біля Георгіївського собору Видубицького монастиря (склеп і надгробок зберігся), що й обумовило особливе ставлення П.С. Соломки до обителі. Він заповідав поховати себе поряд з дружиною. Благодійник хотів також передати монастирю всю бібліотеку, та архімандрит Євлогій вирішив, що «будут приняты книги в духе церковном и отечественном, а свободомыслящие, языческие и романы – нет». Після цього колекціонер передивився своє зібрання і «все хорошее прислал в обитель». За описом у жовтні 1891 р. було взято 132 назви (деякі у кількох томах, а Історія Росії С.М. Соловйова у 26 томах), 33 рукописи, 61 книга іноземними мовами. Архімандрит Євлогій особливо відзначив: «Сказание о Куликовской битве 1380 г.», «Сказание о нашествии на Москву тушинского вора 1608 г.», «Розрядні списки за 1480-1603 та за 1589-1610 рр.», «Літописні нотатки часів Смути

1667-1668 та царювання Олексія Михайловича 1673-1674», «Сказання про Степана Разіна», «Свиток про Ліфляндський похід 1567 р.», «Царські укази 1627, 1649-1650, 1657, 1673 рр.», «Статейний список посольства в Китай 1693 р.», «Опис подорожі Петра I за кордон у 1697-1698 рр.», матеріали з історії католицизму в Україні, зібрання державних привілеїв, грамот і договорів XV ст., відомості про війну 1812 р. та повстання декабристів [12, с. 539].

У 1909 р. пересилки цілої підбірки рукописів з колекції Соломка домагався родич Попова – Сергій Миколайович Еверлінг і надійшов лист від Орловської гімназії, де він працював. На той час в обителі проводив дослідження граф С.Д. Шереметьєв. Він відбирав рукописи з метою публікації у «Трудах Общества ревнителей русского исторического просвещения в память императора Александра III». Так під приводом того, що рукописи активно використовуються, С.М. Еверлінгу відмовили.

Подарунок П.С. Соломка став приводом до того, що у 1904 р. побудували двоповерхове приміщення для бібліотеки та ризниці. На другому поверсі була бібліотека й архів, а внизу – крамниця та місце для калориферного опалення. Монастирський столяр послушник Григорій Кишев зробив нові шафи для книг і документів. Так стало можливим користуватися бібліотекою стороннім людям.

В останній раз перед розпорошенням видубицької бібліотеки її оглядали й описували учасники наукового семінару академіка В.М. Перетца у 1915 р. У той час у бібліотеці знаходилося 25 рукописів XVI-XVIII ст., а також стародруки: XVI ст. – 1 (Острозька Біблія), XVII ст. – 36, XVIII – 105, недатованих – 11 [9, с. 180-181]. Саме завдяки тому, що при описі видань учні В.М. Перетца занотували всі маргінальні написи, тепер за їх вказівками ці видання можна ідентифікувати у різних відділах НБУВ. Це дуже доречно, бо видубицька бібліотека не мала печатки і лише на одиничних екземплярах є екслібрис про належність до бібліотеки монастиря. Іноді є лише позначки «Г.О.» – (Главная опись), «Д.О.» – Дополнительная опись, «Пр.О.» – Опись прибыльных книг, «К Видубицкой библиотеке» і печатка «Павел Степанович Соломко».

Загальний реєстр бібліотеки зробили також у 1890 р., продовжили у 1904 р., потім дописали у 1910 р. За ним у сукупності було 308 назв книг і періодичних видань [8, арк. 58]. Наразі майже всі вони перебувають у відділі стародруків і рідкісних видань і відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ.

У 1925 р. до Всенародної бібліотеки України передавалися всі монастирські бібліотеки у зв'язку з ліквідацією монастирів. Рада Всенародної бібліотеки України 24 березня 1925 р. постановила вивезти видубицьку бібліотеку з місця, бо вона знаходилася у не дуже великій кімнаті, хід до неї був через помешкання ченців, каталог відсутній, користуватися нею складно через те, що до Видубицького монастиря важко дістатися [2, арк. 172]. Тому представник Всенародної бібліотеки Федір Морозов переніс її до приміщення бібліотеки митрополита Флавіана у Києво-Печерській лаврі.

Усі **25 рукописів**, описані у 1915 р. В.Н. Перетцом, збереглися та перебувають в Інституті рукопису НБУВ, у тому числі рукописні книги Соломка (ф. I № 5541-5569). До Інституту рукопису потрапила й частина архівних документів монастиря (ф. II, № 6405-6771, ф. 160, 27700-27867). Частина видубицького архіву тепер знаходиться у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (ф. 130).

Книжкова колекція П.С. Соломка становила 132 назви, з них іноземної літератури – 61 одиниця – зберігаються у відділі бібліотечних збірань та історичних колекцій, причому їх отримали лише у 2014 р. при надходженні великої кількості іноземної літератури з основного фонду центрального корпусу НБУВ.

Таким чином, бібліотека Видубицького монастиря при надходженні до Всенародної бібліотеки України хоч і була розсортована по відділах, зберігається у складі Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Ця унікальна книжна колекція відображає історію обителі та книжну культуру чорного духовенства в Україні. Звірений каталог стародруків бібліотеки Видубицького монастиря 1915 р.,

що зробили учні В.Н. Перетца, перебуває у відділі бібліотечних збірань та історичних колекцій НБУВ. Наразі завданням співробітників є якнайбільш повне представлення колекції в електронному середовищі. Це є невеликим внеском до підтвердження важливої ролі Видубицького монастиря в історико-культурному розвитку України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар Н. Стародруки XVI ст. з монастирських збірок у фондах НБУВ / Наталія Бондар // Наукові праці НБУВ. – 2013. – Вип. 37. – С. 333-354.
2. Всенародна бібліотека при Українській Академії наук. Протоколи 1923-1925 рр. // Архів НБУВ, оп.1, № 62.
3. Гнатенко Л.А. Слов'янська кирилична рукописна книга XII-XIII ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: Каталог / Л.А. Гнатенко. – К., 2012. – 194 с.
4. Голубев С.Т. Рукописи Києво-Выдубицкого монастыря / С.Т. Голубев // Киевские епархиальные ведомости. – 1875. – № 16.
5. Гончарук В.М. Вітчизняні стародруки у зібранні Державного музею книги і друкарства УРСР: Каталог / М.В. Гончарук (упоряд.). – К.: «Час», 1991. – 56 с.
6. Иконников В.С. Опыт русской историографии / В.С. Иконников. – Т. 1: Кн. 1. – К.: Тип. Императорского университета св. Владимира, 1891. – С. 578-686.
7. Опись ризницы собора 1883 г. // Центральный державный историчный архив Украины у м. Києві (ЦДІАК України), ф.130, оп.1, спр.1083.
8. Опись имущества Михайловского монастыря // ЦДІАК України, ф.130, оп.1, спр.1154.
9. Описание рукописей и старопечатных книг Библиотеки Киево-Выдубицкого монастыря // Перетц В.Н. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Киев 30 мая – 10 июня 1915. – К., 1916. – С. 182-221.
10. Петров Н.И. Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве / Н.И. Петров. – Вып. 2. – М.: Университетская типография, 1896. – 294 с.
11. Троцкий П. Киево-Выдубицкий Михайловский монастырь / П. Троцкий // Киевские епархиальные ведомости. – 1870. – № 18. – С. 547-555.
12. Ульяновский В. Выдубицкий чуда архангела Михаила монастырь: история в лицах, памятниках архитектуры и церковного искусства / Василий Ульяновский. – К.: Издательский дом «Музей Шереметьевых», 2009. – 623 с.
13. Царский указ о содержании архиерейских домов и монастырей в Малой Руси 1786 г. // Державний архів міста Києва, ф.3, оп.1, спр.7.

Заєць Олена *Бібліотека Видубицького монастиря у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського*

Розглядається історія бібліотеки Видубицького монастиря й атрибуція бібліотеки сьогодні у різних відділах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського завдяки каталогам та описам, зробленим напередодні 1917 р. Оскільки бібліотека не мала ні печатки, ні наліпок, то атрибуція її здійснювалася лише завдяки детальним описам зовнішнього вигляду книг і маргіналій на них, зроблених В.М. Перетцом у 1915 р.

Ключові слова: монастирська бібліотека, печерські першодруки, книжкові пам'ятки, книжкова колекція

Заєць Елена *Библиотека Выдубицкого монастыря в фондах Национальной библиотеки Украины имени В.И. Вернадского*

Рассматривается история библиотеки Выдубицкого монастыря и атрибуция библиотеки сегодня в различных отделах Национальной библиотеки Украины имени В.И. Вернадского благодаря каталогам и описаниям сделанным накануне 1917 г. Поскольку библиотека не имела ни печати, ни наклеек, то атрибуция её проводилась только на основе детальных описаний внешнего вида книг и маргиналий на них, сделанных В.М. Перетцом в 1915 г.

Ключевые слова: монастырская библиотека, первые печерские издания, книжные памятники, книжная коллекция

Zaiets Elena *The Library of the Vydybyskyi Monastery in the Vernadskyi National Library of Ukraine*

The article is about Vydybyskyi monastery's library and its history today, including the availability of books in different parts of the Vernadskyi National Library of Ukraine after according to catalogues and descriptions, which were made on the eve

of 1917. In a case of closing Vydubytskyi monastery in 1925, Fedor Morozov, the collaborator of All-nation Library, had been transferred it in Kyiv-Pechersk Lavra. United with Pechersk Library it was carried in composition of All-nation library's funds in 1935, at Podol district. Due to the absence of any signs of a single collection, the library was divided between departments of old printed publications, manuscripts, library collections, foreign literature, and the exchange-reserve fund. Only thanks to the excursion of the students Peretz in 1915, which was compiled a detailed catalogue of old printed books describing all the margins and peculiarities of bindings, it is now possible to find a library in the library of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadskyi. The trusted catalogue of the Vydubytsky monastery library is currently in the department of historical collections of the Institute of Book Science of the Vernadskyi National Library of Ukraine.

Keywords: *monastery library, Kyiv incunabula, books monuments, book collection*

Рецензенти:

Кривошея І.І., к.і.н., професор

Тригуб О.П., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 24.06.2017 р.